

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA QIYMAT YARATISH JARAYONINING NAZARIY ASOSLARI

Boymuminova Dilshoda Otabek qizi

Qarshi shahar Turonbank ATB xodimi

Email: dilshodaboymuminova@gmail.com

Kalit soʻzlar: raqamli iqtisodiyot, qiymat zanjiri, innovatsion faoliyat, axborot texnologiyalari, raqamli transformatsiya, ishlab chiqarish samaradorligi.

Soʻnggi yillarda raqamli texnologiyalar iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida qiymat yaratish jarayoni anʼanaviy ishlab chiqarish omillariga tayanishdan koʻra, axborot oqimlari, maʼlumotlar bazalari va intellektual kapitaldan foydalanishga asoslanmoqda.

BMTning 2024-yilgi Digital Economy Report maʼlumotlariga koʻra, raqamli iqtisodiyotning global yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 15,5 % dan oshgan. Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlariga binoan esa, mamlakatda raqamli xizmatlar sohasi yalpi ichki mahsulotning 3,8 % ini tashkil etib, soʻnggi uch yilda 1,5 baravar oʻsish kuzatilgan.

Marksistik yondashuvda qiymat mehnatning jamiyat uchun foydali shakli sifatida qaraladi, ammo raqamli iqtisodiyotda qiymatni yaratishda moddiy mehnat emas, intellektual mehnat (kod yozish, algoritmlar yaratish, tahlil) asosiy rol oʻynaydi.

Postindustrial iqtisodiyot nazariyasi (D. Bell, M. Kastells)ga koʻra, iqtisodiy oʻsish manbai – bilim va axborotdir. Shunday qilib, “bilim iqtisodiyoti” va “raqamli iqtisodiyot” oʻrtasida uzviy bogʻliqlik mavjud.

Platforma iqtisodiyoti modelida (Tirole, Rochet) qiymat “platforma tarmoqlarida foydalanuvchilar oʻzaro aloqasi” orqali yaratiladi (masalan, Uber, Facebook, Alibaba).

Raqamli aktivlar (maʼlumotlar, dasturiy yechimlar, kontent, algoritmlar) fizik aktivlardan farqli ravishda cheksiz nusxalanadi, amortizatsiyasi yoʻq, va ijtimoiy tarmoqlarda oʻz-oʻzini koʻpaytiruvchi xususiyatga ega. Shuning uchun raqamli aktivlar asosida yaratilgan qiymat “koʻpayuvchi iqtisod”ga olib keladi – har bir yangi foydalanuvchi tizim qiymatini oshiradi.

Raqamli qiymat zanjiri bosqichlari

Bosqich	Jarayon tavsifi	Qiymat manbasi
1.Maʼlumotlarni yigʻish	Foydalanuvchi xatti-harakatlari, tranzaksiya maʼlumotlari	Big Data
2.Tahlil va qayta ishlash	Sunʼiy intellekt, mashinaviy oʻqitish yordamida tahlil	Algoritmik qiymat
3.Innovatsion mahsulot yaratish	Platforma, dastur, xizmat	Intellektual kapital
4.Raqamli marketing va monetizatsiya	Onlayn tarmoq orqali foydalanuvchiga yetkazish	Tarmoq effekti
5.Maʼlumotlar siklining qaytishi	Foydalanuvchi fikrini yigʻish va takomillashtirish	Barqaror qiymat yaratish

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

Jahon miqyosida 2024-yilda global raqamli tovar va xizmatlar bozori hajmi 9,5 trillion AQSH dollariga yetdi. Raqamli iqtisodiyotning o'sish sur'ati har yili o'rtacha 11–14 % ni tashkil etmoqda. Xalqaro mehnat tashkiloti ma'lumotiga ko'ra, 2030-yilga borib dunyodagi ish o'rinlarining 30 % dan ortig'i raqamli sohalarga to'g'ri keladi.

2025-yil uchun "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyot ulushini 10 % ga yetkazish rejalashtirilgan. IT-park eksporti 2021-yildagi 46 mln dollardan 2024-yilda 620 mln dollarga yetgan (13 baravar o'sish). Elektron tijorat aylanmasi 2020–2024-yillarda 420 mlrd so'mdan 7,1 trln so'mgacha oshgan. Raqamli to'lov tizimlari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar hajmi 2024-yilda 2,3 baravar ko'paygan.

Qiymat yaratishning yangi mexanizmlari

1. Ma'lumot iqtisodiyoti (Data economy) – ma'lumotlar tahlili, ma'lumotlar banklari va ma'lumotlardan daromad olish tizimi.
2. Platforma modeli – foydalanuvchi va ishlab chiqaruvchi o'rtasidagi vositachilikni kamaytirib, qo'shimcha qiymatni oshiradi.
3. Sun'iy intellekt (AI) – mahsulot sifati, xizmat tezligi va iste'molchi ehtiyojini tahlil qilish orqali qiymat zanjirini optimallashtiradi.
4. Blokcheyn texnologiyasi – ishonch va shaffoflikni oshirib, tranzaksiya qiymatini pasaytiradi.

Qiymat yaratishda inson kapitali va ta'limning roli:

1. Raqamli iqtisodiyotda qiymat yaratishning 60–70 % gacha ulushi inson kapitali, ya'ni bilim, malaka, raqamli kompetensiyalarga bog'liq.
2. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida 2024-yilda IT mutaxassisliklari kvotasi 2 baravar oshirildi.
3. OECD ma'lumotiga ko'ra, raqamli savodxonlik darajasi 10 % ga oshgan mamlakatlarda mehnat unumdorligi o'rtacha 28 % ga ortadi.

Raqamli iqtisodiyotda "sun'iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan qiymat baholash tizimlari", raqamli valyuta ekotizimlari, metaverse iqtisodiyoti kabi yangi qiymat yaratish shakllari paydo bo'lmoqda. 2030-yilga borib, AI asosidagi biznes modellari global YIMning 26 % ini tashkil qilishi prognoz qilinmoqda.

Tezisni yakuniy xulosasida quyidagi ilmiy g'oyalarni keltirishimiz mumkin:

- Raqamli iqtisodiyotda qiymat yaratish – ko'p bosqichli va tarmoqlararo jarayon bo'lib, u ma'lumotlar aylanishi, tarmoq effekti va innovatsion kapital orqali amalga oshadi.
- Qiymat yaratish endi faqat ishlab chiqarish natijasi emas, balki foydalanuvchi ishtirokidagi raqamli o'zaro aloqalar tizimi orqali shakllanadi.
- Raqamli infratuzilma va inson kapitalini rivojlantirish – iqtisodiy barqarorlikning asosiy sharti.

Raqamli iqtisodiyotda qiymat yaratish jarayoni klassik iqtisodiy nazariyalardagi ishlab chiqarish omillarining (mehnat, kapital, yer) o'rnini qisman raqamli aktivlar, ya'ni ma'lumotlar, dasturiy ta'minot, algoritmlar va sun'iy intellekt tizimlari egallagan. Bu

jarayon “raqamli qiymat zanjiri” (Digital Value Chain) modeli orqali tushuntiriladi. Raqamli iqtisodiyot davrida esa qiymatning manbai – ma’lumotlar tahlili, intellektual xizmatlar, va tarmoqlararo integratsiyaga o’tmoqda.

Raqamli qiymat yaratish mexanizmlari:

- ✓ Ma’lumotlar yig‘ish va tahlil qilish (Data-driven decision making);
- ✓ Bulutli texnologiyalar orqali resurslarni optimallashtirish;
- ✓ Platforma iqtisodiyoti orqali qo‘shimcha qiymat yaratish (masalan, Yandex, Amazon, Alibaba);
- ✓ Sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarining avtomatlashtirilishi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyotda qiymat yaratish jarayonining nazariy asoslari ma’lumot va bilimning iqtisodiy resurs sifatida rolini oshirishga asoslanadi. O‘zbekiston sharoitida bu jarayon raqamli infratuzilmani rivojlantirish, startap ekotizimini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim tizimini raqamli kompetensiyalarga yo‘naltirish orqali jadallashmoqda.

Raqamli iqtisodiyotda qiymat yaratish jarayoni inson resurslarining malakasi, raqamli savodxonlik darajasi va innovatsion fikrlash bilan bevosita bog‘liq. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli ko‘nikmalarga ega ishchi kuchiga ega mamlakatlarda mehnat unumdorligi o‘rtacha 25–30 % yuqori bo‘ladi.

Kelgusida raqamli iqtisodiyotda ma’lumotlarning iqtisodiy qiymatini baholash metodologiyasini ishlab chiqish, sun’iy intellekt asosida qo‘shimcha qiymat yaratish modellarini yaratish ilmiy jihatdan dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. BMT (UNCTAD). Digital Economy Report 2024. Geneva, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Raqamli iqtisodiyot statistik hisobotlari – 2023.
3. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. New York: W.W. Norton, 2014.
4. Porter M. E., Heppelmann J. E. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition. Harvard Business Review, 2019.
5. OECD. Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future. Paris, 2023.